

Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról

I

1. A legújabb és legtekintélyesebb magyar leíró nyelvtanok (az akadémiai nyelvtan¹ és az egyetemi tankönyv²) a mellérendelés fogalmát és fajtáit kétszer tárgyalják a mondatanon belül. Egyszer a szószerkezeteknél, egyszer pedig az összetett mondatoknál. Ez a feldolgozás nyilvánvalóan nem gazdaságos, de ez a kisebbik hibája. Súlyosabb hiba az, hogy nem lehet következetesen végigvinni az osztályozást, bizonyos esetekben nem lehet eldönteni, hogy halmazott szószerkezetet tartalmazó egyszerű mondatról, vagy összetett mondatról van-e dolgunk: „...a gyakorlatban több, általában bővítmény nélküli állítmány közül jobbra csak a valamilyen szorosabb jelentésbeli kapcsolatban állókat tekintjük többtagúaknak, egy egyszerű mondatba tartozónak... Ha a szorosabb jelentésbeli kapcsolat hiányzik, inkább közös alanyú, de különálló mondatokról beszélünk még akkor is, ha a halmazottnak is felfogható második tagnak nincs külön bővítménye... Még nehezebb volna az állítmányokat egy mondatba vonni olyankor, mikor ezt alaktani mozzanatok is akadályozzák, így »A barátom meghűlt és köhög«. Az effélékben, ahol múlt és jelen idejű igealakok kerülnek egymás mellé, összetett mondatot kell látnunk.”³ Az idézetben két kritériumot találunk a halmazott szószerkezeteket tartalmazó egyszerű és az összetett mondatok megkülönböztetésére. Az egyik, az állítmányok között levő „szorosabb jelentésbeli kapcsolat”, nincs közelebbről meghatározva, mindenki azt ért rajta, amit akar, így egy objektív igényű osztályozásnak aligha lehet alapja. A másik, az igeidők azonossága, jól meghatározott formai kritérium, alkalmazása azonban furcsa következményekkel jár. Ennek a kritériumnak az alapján ugyanis a *Barátom meghűlt és köhög* mondat összetettnek, a *Barátom meghűlt és köhögött* vagy a *Barátom meg fog hűlni és köhögni fog* mondat viszont egyszerűnek minősül.

Ha utánanézzünk, hogy mi készíti a grammatikusokat ennek az osztályozásnak a fenntartására annak ellenére, hogy ilyen nehézségekkel jár, a következő érvekkel találkozunk: „Mivel a többtagú mondatrészt nyelvtani szempontból a mondat egészében a pusztán (egytágú) mondatrészek módjára viselkedik, ezért az olyan mondat, amelyben többtagú mondatrész van, általában csak egy egységes gondolat tartalom kifejezésének, nem pedig két (vagy több) egységes gondolat tartalom kapcsolatának tekintendő, mint a mellérendelt mondatok... A mai nyelvi rendszerben, tehát leíró szempontból nem

¹ TOMPA JÓZSEF (szerk.), A mai magyar nyelv rendszere I—II. Budapest, 1961.

² BENCÉDY—FÁBIÁN—RÁCZ—VELCSOVNÉ, A mai magyar nyelv (kézirat). Budapest, 1965.

³ TOMPA, II. 318.

helyes az ilyen mondatot több mondat összevonásának tekinteni.”⁴ „... a szó szerkezetekből hiányzik a dinamizmus, a valóságra vonatkoztatás mozzanata: ezek a nyelvnek nem természetes funkcionális egységei, csupán alkotóelemei a mondatnak, s minden alkalmiságuk ellenére annál mégis viszonylag állandóbb, statikusabb nyelvi alakulatok.”⁵

Az érvek egy részével nemigen tudunk mit kezdeni. Nem tudjuk, hogy mit jelent a „dinamizmus”, a „valóságra vonatkoztatás mozzanata”, amely a mondatokban megvan, de hiányzik a szó szerkezetekből. Nem értjük, hogy miért dinamikusabb a *Sári csizmája piros* mondat, mint a *Sári piros csizmája* szó szerkezet, vagy hogy milyen valóságra vonatkozik az egyik, amire a másik nem vonatkozik. Nem tudjuk, hogy mi egy egységes gondolat tartalom, és mi nem az, s hogy vajon miért inkább egységes gondolat tartalom az, amit a *Pista és János kenyeret eszik* mondat fejez ki, mint amit a *Pista kenyeret eszik és bort iszik* mondat. Az egyetlen érv, amely érthető, az, hogy a halmozott mondatrészek úgy viselkednek a mondatban, mintha egyszerű mondatrészek, nem úgy, mintha mondatok lennének. Ez a megállapítás viszont meglehetősen magától értetődő, és nehéz elképzelni, hogy valaha is álkította volna valaki az ellenkezőjét.

2. Az „összevont mondat” elméletének hívei — ahogyan ezt egy 1930-ban megjelent monográfiából, ERDÉLYI LAJOS „Mondattani tanulmányok” című művéből megtudhatjuk — nem azt tanították, hogy a halmozott mondatrészek a mondatban mondatként viselkednek, hanem azt, hogy a *halmozott mondatrészeket tartalmazó mondatok több mondatból állnak elő*: „Az efféle mondatok két vagy több mondatból egygyé változtatott, ... »összehúzott, összevont« mondatok ... Mégpedig: (a) két vagy több, közös alannyal, állítmánnyal stb. résszel bíró mondatból egy mondatná rövidítve. (b) Összevontak e mondatok, melyek úgy jöttek létre, hogy két vagy több mondat különböző alanyát vagy állítmányát vagy más részét összevonjuk, és a közös mondatrészt, a közös állítmányt vagy alanyt stb. csak egyszer tesszük ki.” Az eredeti állítás tehát nem az ilyen mondatok részeinek aktuális viselkedésére, hanem a mondatok keletkezésére vonatkozik. Az elméletet cáfoló érveknek ezért ugyancsak az ilyen mondatok keletkezéséről, létrejöttéről kell szólniuk. Az akadémiai nyelv-tan és az egyetemi tankönyv szerzői nem arról beszélnek, amiről szó van, s ezáltal úgy tüntetik fel azt az elméletet, amellyel polemizálnak, mintha egyszerűen értelmetlen lenne.

Erdélyi — a fenti szerzőkkel ellentétben — nem értelmetlennek, hanem cáfolhatónak tartja az összevont mondat elméletét. Ez az elmélet szerinte a nyelvtudományban régóta kísértő logikai szemlélet, „a mondatoknak nem adott elemekből való származásáról való felszínes vizsgálódás”⁷ terméke. Elsősorban azt lehet felhozni ellene, hogy pszichológiailag valószínűtlen: „Mert ugyan létező-e olvasóim közül valaki, aki egész életében, nemhogy beszédben, de bármily megfontolt írásban külön gondolt és azután húzott volna össze két mondatot ... ?”⁸ De ha a folyamat pszichológiai valószínűtlenségétől eltekintենk is — érvel tovább —, az összevont mondat elmélete akkor sem állna meg a

⁴ TOMPA, II. 317–18.

⁵ BENCÉDI—FÁBIÁN, 261.

⁶ ERDÉLYI LAJOS, *Mondattani tanulmányok* III. Budapest, 1930. 29.

⁷ ERDÉLYI, III. 33.

⁸ ERDÉLYI, III. 31.

lában, hiszen számos mondat esetében egyáltalán nem gondolhatunk afféle előállításra. Ilyenek pl. *Castor és Polydeukes ikrek valának; Károly és Róbert versenyeznek egymással; tavasz, nyár, ősz és tél szabályszerűen váltakoznak* stb.”⁹

Mivel a generatív grammatika, amelynek keretei között a mellérendelést vizsgálni fogjuk, nagyon is közel áll az Erdélyi által támadott szemlélethez, ugyancsak „a mondatoknak nem adott elemekből való származását” vizsgálja, védekeznünk kell Erdélyi érveivel szemben.

Első — általánosabb — ellenvetésére azt válaszolhatjuk, hogy csak akkor érvényes, ha a *keletkezés, előállítás* kifejezéseknek pszichológiai jelentést tulajdonítunk, ezt tennünk azonban egyáltalán nem szükséges. A generatív grammatikában, amennyiben használjuk ezeket a kifejezéseket, mindig *levezetést* jelentenek, azt jelentik, hogy a grammatikus egy aktuális, megfigyelhető formát hipotetikus formákból vezet le meghatározott szabályok segítségével. S hogy ezt miért teszi, azt NOAM CHOMSKY a generatív nyelvelmélet megteremtője a következőkkel indokolja: „Minden számottevő tudományos elmélet arra törekszik, hogy *összefüggést teremtsen a megfigyelhető események között* oly módon, hogy hipotetikus konstruktumok segítségével általános törvényeket állít fel, és a megfigyelhető eseményeket ezekből az általános törvényekből vezeti le. Egy speciális grammatikában a megfigyelhető események az illető nyelv érvényes nyilatkozatai. Azt, hogy egy ilyen megfigyelhető esemény következik az elméletből, azzal bizonyítjuk, hogy meghatározzuk struktúráját minden nyelvi szinten, és kimutatjuk, hogy ez a struktúra a grammatikai szabályoknak, vagyis az elmélet törvényeinek megfelelően jött létre. A grammatika tehát a megnyilvánulások elmélete, és ebben az elméletben olyan hipotetikus konstruktumok szerepelnek, mint a szóbanforgó nyelv fonémái, morfémai, szókapcsolatai stb.”¹⁰

Ennek a módszernek a létjogosultságát a másikkal — Erdélyiével és a fentebb tárgyalt nyelvtanok szerzőivel — szemben az bizonyíthatja, ha sikerül olyan összefüggéseket megragadnunk és kifejeznünk, amelyeneket a másik módszerrel nem lehet megragadni, vagy nem lehet világos formában kifejezni. Számos ilyen összefüggésre hozhatunk példát a generatív grammatikai irodalomból. Ilyenek az aktív és a passzív mondatok, az állító, tagadó és a kérdő mondatok összefüggései stb. A jelen dolgozat is hasonló összefüggésekre szeretné felhívni a figyelmet: egyrészt a mellérendelő szó szerkezetek és a mellérendelő mondatok összefüggésére (amelyet, mint láttuk, a másik módszer segítségével nem lehet kifejezni), másrészt pedig a kapcsolatos és a kizáró ellentétes mellérendelés összefüggésére.

Mindez persze csak annyit jelent — bár ez nem kevés —, hogy az egyik módszer segítségével egyszerűbben és adekvátabb módon tudjuk leírni a nyelvi rendszert, mint a másikkal. Az, hogy leírásunk igaz-e, hogy van-e valamiféle pszichológiai realitása, további bizonyításra szorul, de — és ezt hangsúlyozni kell — mindkét esetben további bizonyításra szorul.

Erdélyi második ellenérvére a következőket lehet mondani: Az a tény, hogy az *ikrek, versenyeznek egymással, váltakoznak, összefüggnek, hasonló, találkozik, ölelkezik, keveredik* stb. típusú állítványok mellett álló halmozott alanyok nem származhatnak két vagy több alapul szolgáló mondatból, nem

⁹ ERDÉLYI, III. 32.

¹⁰ N. CHOMSKY, The logical structure of linguistic theory (M. I. T. microfilm, 1955) 6–7

feltétlenül jelenti azt, hogy a többi állítmány mellett álló halmazott alanyok (vagy más halmazott mondatrészek) sem származhatnak két vagy több alapmondatból. Jelentheti ez a tény azt is, hogy két különböző állítmánytípussal állunk szemben. Meggyőződésem szerint ezt is jelenti. Ez az álláspont azonban nemcsak Erdélyi felfogásával ellenkezik, vitatott a generatív grammatikai irodalomban is.

3. A generatív grammatikusok közül N. CHOMSKY foglalkozott először a mellérendeléssel. *Syntactic Structures* című művében fogalmazta meg azt a szabályt, amelynek segítségével koordinált szerkezeteket tartalmazó mondatokat lehet létrehozni: „Ha S_1 és S_2 jól formált mondatok, és S_1 csak abban különbözik S_2 -től, hogy S_1 -ben X fordul elő azon a helyen, ahol S_2 -ben Y (azaz, $S_1 = \dots X \dots$ és $S_2 = \dots Y \dots$), továbbá, ha X és Y azonos típusú összetevők S_1 -ben, illetőleg S_2 -ben, akkor S_3 olyan mondat lesz, amely S_1 -ből áll elő azáltal, hogy X helyére X + és + Y-t helyettesítünk (azaz, $S_3 = \dots X + \text{és} + Y \dots$)”¹¹

4. LILA GLEITMAN — aki behatóan vizsgálta az angolban a mellérendelést¹² — észrevette, hogy ez a szabály nem tud számot adni a *találkozik, hasonló* típusú állítmányok mellett álló halmazott alanyokról. A szabály első kikötése ugyanis az, hogy a koordinált szerkezetet tartalmazó mondat alapjául szolgáló mondatoknak jól formáltaknak kell lenniük. Így a *János és Mari találkozik* mondat nem vezethető le a **János találkozott* és a **Mari találkozott* mondatokból. GLEITMAN úgy oldja meg a problémát, hogy az ilyen típusú mondatok alapjául a következőket tételezi fel: *János találkozott Marival* és *Mari találkozott Jánossal*. Erre a két alapmondatra egy speciális transzformációt alkalmaz, a kölcsönös-konjunkció transzformációt, amely a következő formára hozza őket: *János és Mari találkozott egymással*, majd egy újabb (nem kötelező) transzformációval törli a kölcsönös névmást, s így eljut a *János és Mari találkozott* „célmondatához”.

5. GLEITMAN után LAKOFF és PETERS szóltak hozzá a kérdéshez,¹³ ők vetették fel először a generatív grammatikai irodalomban azt a gondolatot, hogy a két állítmánytípust el kell különíteni egymástól. A két típus különbözősége mellett azzal érveltek, hogy van egy olyan átalakítási lehetőség, amely csak az egyik esetében áll fenn. Az angolban a *John and Mary embraced* mondat átalakítható úgy, hogy az összetett alanyi csoport egyik tagja az állítmányi csoportba kerül tárgyként: *John embraced Mary*. Ugyanez az átalakítás a másik típusnál elfogadhatatlan mondatokat eredményez: *John and Mary walked*, **John walked Mary*.¹⁴ Mivel a két típus elválk, jogunk van különbözőképpen kezelni őket, az egyik esetében egy, a másikéban több alapul szolgáló mondatot felvenni mélystruktúráként.

¹¹ N. CHOMSKY, *Syntactic structures*, Hága. 1957. 36.

¹² LILA R. GLEITMAN, *Coordinating conjunctions in English*. *Language* 41. 260–94 (1965)

¹³ G. LAKOFF — S. PETERS, *Phrasal conjunction and symmetric predicates: The computation Laboratory of Harvard Univ. Mathematical linguistics and Automatic Translation, Report No. NSF-17 pp. IV-1-49. 1966.*

¹⁴ A magyarban sokkal bonyolultabb a helyzet, ezért is maradtam az angol példánál. Igaz a *hasonló, találkozik, ölelkezik* stb. típusú állítmányokat tartalmazó halmazott alanyú mondatok a magyarban is átalakíthatók ilyesféleképpen: a halmazott

6. MACCAWLEY¹⁵ vitába szállt LAKOFFal és PETERSSEL. Érvüket nem találta meggyőzőnek, rámutatott, hogy abban az esetben, ha az alanyi csoport nem összetett, hanem egyszerű és többes számban áll, mindkét típus egységesen viselkedik, egyik sem alakítható át az általuk javasolt módon. MACCAWLEY szerint a *találkozik*, *hasonló* típusú állítmányoknak egyszerűen a szemantikai felépítéséből adódik, hogy a mellettük álló alanyi csoportnak összetettnek, vagy egyszerűnek, de többes számúnak kell lennie. Az ilyen állítmányok ugyanis nem egy individuumra vonatkoznak, hanem mindig individuumok halmazáról állítanak valamit. Ezt a tulajdonságot az állítmányok szemantikai reprezentációjában az a megkötöttség ábrázolja, hogy a mellettük álló alanyi csoportnak mindig halmaz-indexszel kell rendelkeznie. Mivel így áll a helyzet, ezeket semmiképpen sem vezethetjük le több alapmondatból. De ez a típus és a többi csak abban különbözik, hogy míg az egyiknek mindig halmaz-indexszel ellátott alanyi csoport mellett kell szerepelnie, a másik tetszőlegesen szerepelhet halmaz-indexszel vagy individuális indexszel ellátott alanyi csoport mellett is, következésképpen nincs értelme túlbonyolítani a leírást, nincs értelme annak, hogy a többi halmozott alanyi csoporttal rendelkező mondatot ne egy, hanem több alapul szolgáló mondatból vezessük le.

7. Látjuk, a generatív grammatikai irodalomban két — egymástól szögesen eltérő — megoldás született a két állítmánytípus egységes kezelésére. Míg GLEITMAN — CHOMSKY szabályának mintájára — minden halmozott szerkezetet több alapmondatból vezet le, MACCAWLEY feladja CHOMSKY megoldását, s amellet érvel, hogy minden halmozott szerkezetet egy alapmondatból vezessünk le.

GLEITMAN egységesítő törekvésének az a hibája, hogy bonyolult, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ebben a leírásban külön szabályokra lenne szükség az *összekapcsol*, *elvegyít* stb.-féle állítmányok mellett álló halmozott tárgyak levezetésére.

MACCAWLEY megoldása viszont csak a mellérendelt névszói csoportokra alkalmazható. Ha a mellérendelést az állítmány szemantikai szerkezetével hozzuk összefüggésbe, nehéz elképzelni, hogy hogyan lehet számot adni a mellérendelt állítmányokról, jelzőkről vagy határozókról. (Mindössze zárójelben jegyzem meg, hogy MACCAWLEY érve LAKOFF és PETERS kritériumával szemben nem fogadható el: lehetetlen követelmény lenne, ha két alkategóriát csak akkor tekintenénk valóban kettőnek, ha azok minden tekintetben különböznének egymástól. A céltárgy és az eredménytárgy például elkülöníthető egy speciális kérdőtranszformáció segítségével, amelyik csak a céltárgyra alkalmazható. Ugyanakkor a kétféle tárggyal alkotott mondatok a passzív transzformáció szempontjából egységesen viselkednek.¹⁶)

alanyi csoport egyik tagja átkerülhet az állítmányi csoportba, ahol többnyire valamilyen állandó határozó lesz, de hasonló átalakításokra a másik típus esetében is van mód. A különbség az, hogy a *találkozik*-félék mellett a határozó állandó határozó lesz, a másik típus mellett nem. Ez azt jelenti, hogy a határozó csak az utóbbiak mellől hagyható el anélkül, hogy a mondat megszűnne jól-formált lenni.

¹⁵ J. D. MACCAWLEY, The role of semantics in a grammar: Universals in linguistic theory. E. BACH—R. T. HARMS (eds.) New York, 1968.

¹⁶ C. J. FILLMORE, The case for case: Universals in linguistic theory. E. BACH—R. T. HARMS (eds.), New York, 1968.

8. Mindkét álláspont bonyodalmaait, nem kívánatos követelményeit elkerülhetjük, ha sikerül bebizonyítanunk, hogy a *hasonló, találkozik* és a többi állítmánytípus eltér egymástól. Mint említettem, LAKOFF és PETERS kritériuma nem olyan áttetsző a magyarban, mint az angolban, így célszerű más kritériumokat keresnünk. Kapcsoljuk össze az alanyi csoport mellérendelt tagjait és helyett *is . . . is, nemcsak . . . hanem . . . is vagy sem . . . sem* kötőszavakkal:

János és Mari sétál

János is, Mari is sétál

Nemcsak János, hanem Mari is sétál

Sem János sem Mari nem sétál

János és Mari találkozott

*János is, Mari is találkozott

*Nemcsak János, hanem Mari is találkozott

*Sem János, sem Mari nem találkozott

Az eredmény azt mutatja, hogy a magyarban is léteznek olyan transzformációk, amelyek csak az egyik típusra alkalmazhatók, következőképpen a két típus valóban különbözik egymástól. Ezzel sikerült bizonyítanunk, hogy minden olyan törekvés, amely a kettő egységes kezelésére irányul — így MACCAWLEY-é és GLEITMAN-é is —, megalapozatlan. Egyúttal sikerült kivédenünk ERDÉLYI második ellenvetését, sikerült annyit bizonyítanunk, hogy az összevont mondat elméletét az általa felhozott ellenpéldák nem cáfolják.

9. De tovább is mehetünk, s megpróbálhatjuk azt is bebizonyítani, hogy a két típus különbözősége éppen abban áll, hogy az egyik esetében két vagy több mondatot kell feltételeznünk mélystruktúraként, ha a felszíni struktúrában halmozott alanyi csoport áll az állítmány mellett, a másik esetében viszont csak egyet. A bizonyításnál EMMON BACH megállapítására támaszkodunk,¹⁷ amely szerint egy mondatot annyiféleképpen lehet tagadni, ahány konstituens mondatot tartalmaz a mélystruktúrája. Vegyük a legegyszerűbb esetet, azt, hogy két mondat van *és*-sel összekapcsolva:

János és Mari sétál.

János és Mari találkozott.

Ha ezeknek a mondatoknak az alapjául két-két másik mondat szolgál, akkor kétféle tagadási lehetőségünk kell, hogy legyen: tagadhatjuk az egyik mondatot és ugyanakkor állíthatjuk a másikat, vagy pedig tagadhatjuk mindkét mondatot. Az első lehetőségre a magyarban külön kötőszópár szolgál, a *nem . . . hanem*. Azt találjuk, hogy ez a két tagadási lehetőség csak a *sétál* esetében létezik, a *találkozik* csupán egyféleképpen tagadható:

Nem János, hanem Mari sétál.

János és Mari nem sétál.

*Nem János, hanem Mari találkozott.

János és Mari nem találkozott.

Ez az érv azt bizonyította, hogy nemcsak jogunk van a két típust különbözőképpen kezelni, de jogunk van őket éppen úgy kezelni, ahogy LAKOFF és PETERS javasolta, és hogy nincs semmi hiba abban, ahogy az összevont mondat elméletének hívei elemezték azt a típust, amelyikkel foglalkoztak.

¹⁷ E. BACH, Nouns and noun phrases: Universals in linguistic theory. E. BACH—R. T. HARMS (eds.), New York, 1968. 96 kk.

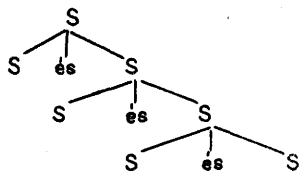
II

Miután sikerült elhárítanunk az álláspontunkat fenyegető ellenvetéseket, s eközben nagy vonalakban fel is vázoltuk ezt az álláspontot, rátérhetünk részletesebb kifejtésére.

1. A szintaxisis bázis komponensének első szabálya $S \rightarrow NP VP$. Ez a szabály a hagyományos elemzésnek azzal az állításával egyenértékű, hogy minden mondat alanyi és állítmányi csoportból áll. Ha számot akarunk adni a mellérendelt mondatokról, módosítanunk kell ezt a szabályt. Egy mellérendelt mondat közvetlenül ugyanis nem alanyi és állítmányi csoportra, hanem mondatokra bontható. Hogy hány mondatra, az attól függ, hogy milyen típusú mellérendelésről van szó. A kapcsolatos mellérendelés érdekessége az, hogy elvileg korlátlan számú mondat kerülhet egymás mellé egy mondatba. A bázis komponens első újíró szabályának ki kell fejeznie ezt a tényt. SANFORD SCHANE¹⁸ a következő formulát javasolta erre a célra:

$$S \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} S \text{ (és } S)^* \\ NP VP \end{array} \right\}$$

A * azt jelenti, hogy a kerek zárójelben levő sor, és S , akárhányszor egymás mellé írható: S és S ; S és S és S ; S és S és S és S ; stb. Ez a jelölés eddig nem szerepelt a generatív grammatikában. Elfogadását az indokolja, hogy másképp nem tudjuk kifejezni, amit akarunk. Ha a szabály $S \rightarrow S$ és S volna (az egyetlen kézenfekvő alternatíva a generatív grammatikán belül), akkor ugyan generálhatnánk olyan mondatokat, amelyekben tetszőleges számú másik mondat van, de ezek nem mellérendeltek, hanem alárendeltek lennének:

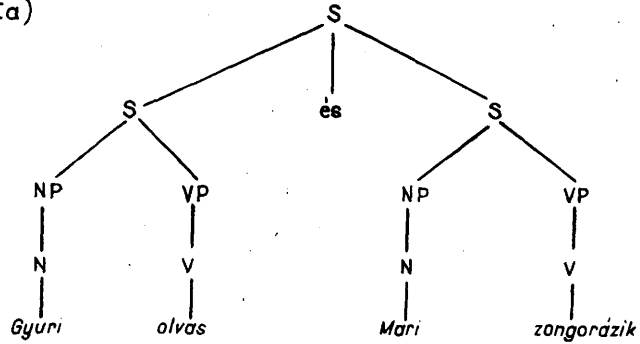
Ha viszont minden hosszúságot külön szabállyal vezetnénk be, akkor végtelen számú szabályra lenne szükségünk, mivel elvileg nem tudunk felső határt szabni az egy mondaton belül egymás mellé rendelhető mondatok számának.¹⁹ Tételezzük fel, hogy kiindulunk a Schane által módosított szabályból, és a bázis komponens további szabályait alkalmazva eljutunk a lexikai elemek behelyettesítéséig. A behelyettesítés elvégzése után kétféle helyzet állhat elő: (I) a konstituens mondatoknak nem lesznek azonos lexikai egysé-

¹⁸ SANFORD A. SCHANE, A schema for sentence coordination, Informational System Language Studies number ten, Bedford, Massachusetts, 1966.

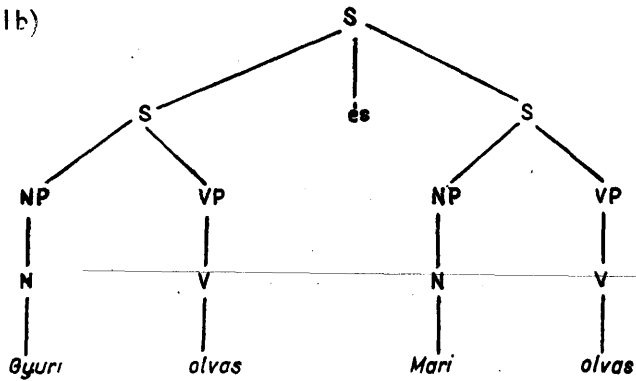
¹⁹ Érvünk SCHANE formulájának elfogadása mellett azonos azzal az érveléssel, amelyet POSTAL hozott fel (Constituent structure. A study in contemporary models of syntactic description, Bloomington, 1964.) a deskriptív nyelvészetben lehetséges koordinációs megoldások ellen. Az a tény, hogy érvét a generatív megoldások ellen is fel lehet használni, nem tűnt fel POSTALnak.

geik; (II) a konstituens mondatoknak azonos és különböző lexikai egységeik is lesznek. Pl.:

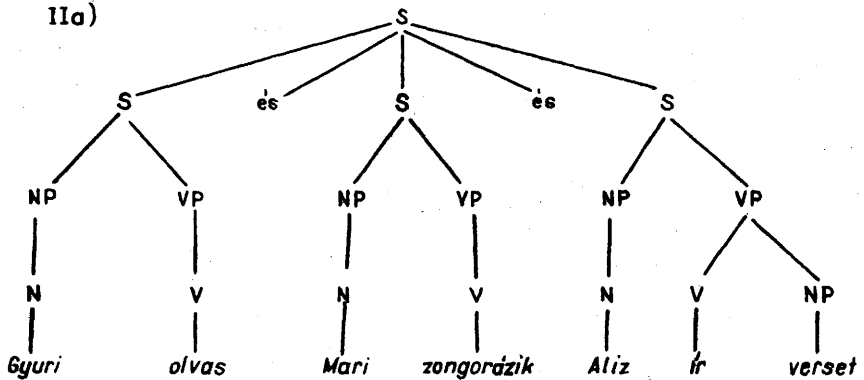
Ia)

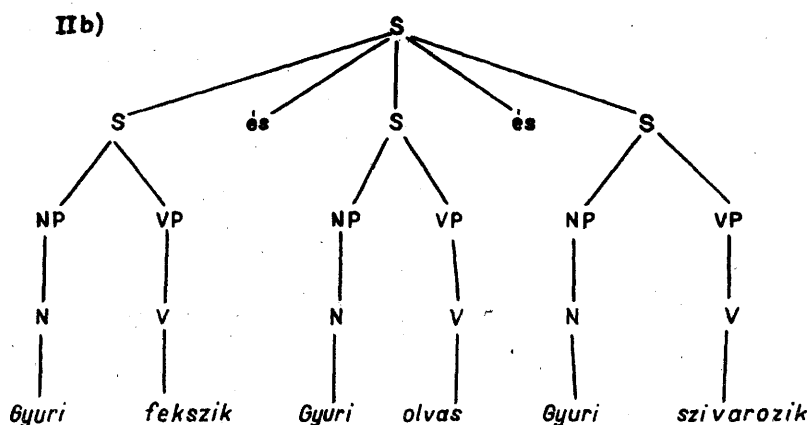
Ib)

IIa)

2. Azokban az esetekben, amikor a konstituens mondatoknak nincsenek azonos lexikai egységeik, törölni lehet a köztük levő és kötőszót.

És-törlés (nem kötelező)

$NP_1 VP_1$ és $NP_2 VP_2 \rightarrow NP_1 VP_1 NP_2 VP_2$

Ha $NP_1 \neq NP_2$ és $VP_1 \neq VP_2$

Ha kettőnél több konstituens mondatunk van, akkor a szabály többször alkalmazható. Ha nem töröljük az és-eket, vagy nem töröljük mindegyiket, akkor az utolsó két konstituens mondat közötti és-t *meg* vagy *pedig* kötőszóval helyettesíthetjük.

És-helyettesítés (nem kötelező)

$NP_{n-1} VP_{n-1}$ és $NP_n VP_n \rightarrow NP_{n-1} VP_{n-1} NP_n$ ^{meg} _{pedig} VP_n

Ha $NP_{n-1} \neq NP_n$ és $VP_{n-1} \neq VP_n$

Ezzel a két transzformációs szabállyal az (Ia) és (IIa) mélyszerkezetekből a következő sorokat hozhatjuk létre:

Gyuri olvas, Mari zongorázik.

Gyuri olvas, Mari meg zongorázik.

Gyuri olvas, Mari pedig zongorázik.

Gyuri olvas, Mari zongorázik, Aliz verset ír.

Gyuri olvas, Mari zongorázik és Aliz verset ír.

Gyuri olvas, Mari zongorázik, Aliz meg verset ír.

Gyuri olvas, Mari zongorázik, Aliz pedig verset ír.

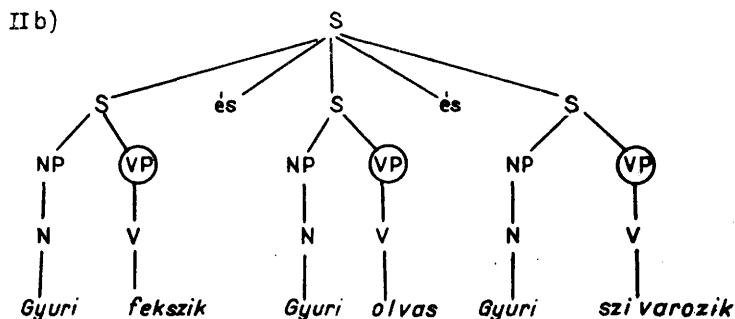
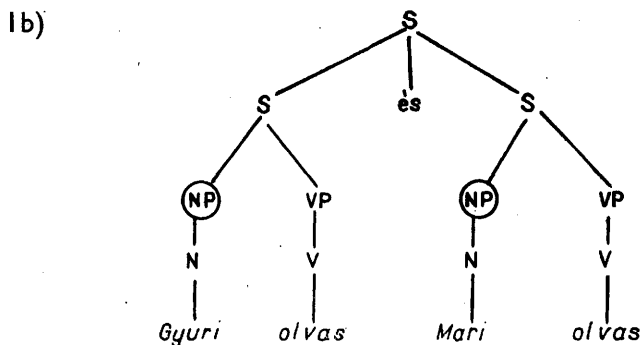
Gyuri olvas és Mari zongorázik, Aliz verset ír.

Gyuri olvas és Mari zongorázik, Aliz meg verset ír.

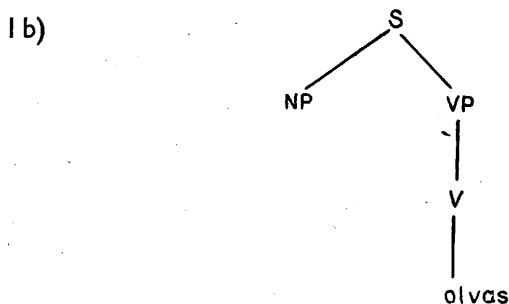
Gyuri olvas és Mari zongorázik, Aliz pedig verset ír.

3. A második eset az, amikor a konstituens mondatoknak azonos és különböző lexikai egységeik is vannak. Ha közelebről megvizsgálva egy ilyen mélyszerkezetet azt találjuk — mint az (Ib), (IIb) példák esetében —, hogy a konstituens mondatok csak egy összetevő lexikai realizációjában különböznek egymástól, a mélyszerkezetet át kell alakítanunk oly módon, hogy az eredményül kapott sor az azonos összetevőket csak egyszer tartalmazza, s azt az összetevőt, amelyiknek a konstituens mondatokban más és más a realizációja,

mellérendelt szerkezetként foglalja magába. Ezt az átalakítást a következő lépésekben végezzük el:²⁰ (1) Minden konstituens mondatban bekarikázzuk azt az összetevőt, amelyben a konstituens mondatok különböznek egymástól.

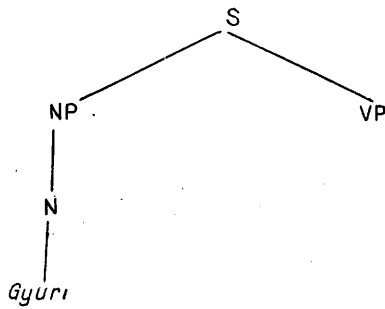

(2) Létrehozunk egy egyszerű mondatfát, amely azonos a konstituens mondatok mondatfáival, de a bekarikázott összetevő alá tartozó ágakat nem másoljuk le:

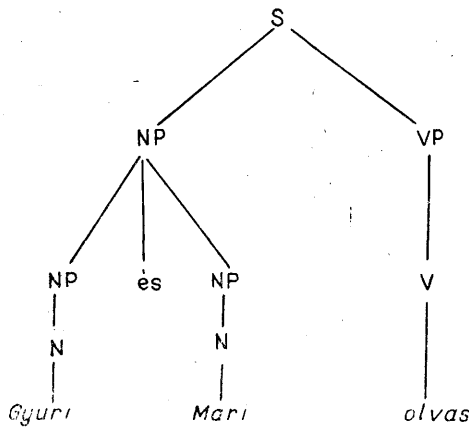
²⁰ A koordinációs redukción itt következő három lépése SANFORD SCHANE megoldásának alkalmazását jelentik a magyar nyelvre. Ez a megoldás egyébként tartalmilag azonos CHOMSKYÉVAL, annyiban tér el az övétől, hogy ezek a lépések tetszőleges számú mondatra alkalmazhatók egyidejűleg, míg CHOMSKY szabálya csak két mondatról tesz említést.

II b)

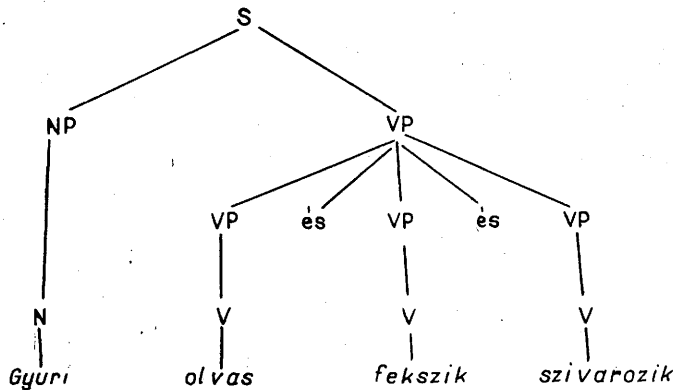

(3) A bekarikázott összetevőket a hozzájuk tartozó ágakkal együtt az új mondatfa megfelelő összetevője alá írjuk és-sel összekapcsolva:

Ib)

II b)

4. Ennek a három lépésnek a segítségével oda jutottunk, ahová akartunk, de felmerül a kérdés, hogy miért ilyen lépésekben fogalmaztuk meg az adott mélystruktúrák átalakítását irányító elveket, miért nem transzformációs sza-

bályokban. Ahhoz, hogy válaszolni tudjunk a kérdésre, röviden el kell mondanunk, hogy mi jellemzi a transzformációs szabályokat. Minden egyes transzformációs szabály egy meghatározott struktúrával rendelkező absztrakt soron operál, ezt a sort alakítja át másfajta sorrá. Az átalakítás lehet törlés, hozzáadás, bizonyos elemek felcserélése, vagy ezeknek a műveleteknek valamilyen kombinációja. Minden transzformációs szabály három dologgal jellemezhető: annak az absztrakt struktúrának a megadásával, amelyre alkalmazható; annak az absztrakt struktúrának a megadásával, amivé az eredeti struktúra átváltozik; és azoknak a feltételeknek a megadásával, amelyeknek fenn kell állniuk, hogy az átalakítás elvégezhető legyen. Lényeges az, hogy mind a kiinduló struktúra, mind a strukturális változás, mind a változás feltételei meghatározott összetevőkben vannak megfogalmazva, s éppen ez az, ami a mi esetünkben problémát okoz, mégpedig azért, mert a konstituens mondatok egy mondatra való redukálása mindig elvégezhető, ha csak egy összetevő lexikai realizációjában különböznek egymástól, ez az összetevő viszont akármi lehet. Ebből az következik, hogy megfogalmazhatnánk ugyan a redukción transzformációs szabályban, de nem egyben: annyi transzformációs szabályra lenne szükségünk, ahány összetevője lehet egy mondatnak. Ha így járnánk el, hiányozna leírásunkból annak kifejezése, ami — úgy tűnik — elég lényeges, hogy ti. a művelet egészen általánosan alkalmazható. Ha olyan lépésekben adjuk meg az átalakítást, amilyenekben megadtuk, akkor sikerül megragadnunk ezt az általános jelleget, igaz, azon az áron, hogy a műveletek formája eltér a transzformációs szabályokétól.

Ezekkel a megjegyzésekkel a megoldás problematikusságára akartuk felhívni a figyelmet, arra, hogy egy további és mélyebb elemzés fényében könnyen kiderülhet, hogy a másik alternatíva mellett kell döntenünk vagy valamilyen harmadik megoldást kell találnunk a nyelvi tények e csoportjának kezelésére.

5. Az eddigiek összegzésekképpen megállapíthatjuk, hogy a generatív grammatikában a kapcsolatos mellérendelt mondatok és az *és*-sel összekapcsolt halmazott szószerkezetek együttesen kezelhetők, levezetésük egy bizonyos pontig — a lexikai elemek behelyettesítéséig — azonos szabállyal történik. A lexikai behelyettesítés eredményeként kapott sorok belső felépítésétől függően, hogy milyen további szabályok alkalmazhatók rájuk, s hogy így összetett mondatokat vagy halmazott szószerkezeteket tartalmazó mondatokat kapunk-e felszíni struktúráként a levezetés befejeztével.

III

Hátra van még, hogy beváltssuk második ígéretünket, s arról is beszéljünk, hogy milyen összefüggések vannak a kapcsolatos mellérendelés néhány fajtája valamint a kapcsolatos és a kizáró ellentétes mellérendelés között.

1. Minden mondat állító vagy tagadó, s az állítás, illetőleg tagadás kifejezhető kijelentés vagy kérdés formájában. Továbbá a mondat bármelyik része kiemelhető, hangsúlyozható, ha a szükség úgy kívánja. A generatív

grammatikában abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a különböző mondatformák közül a legegyszerűbb az az állító-kijelentő mondat, amelyben semmilyen mondatrész nincs hangsúlyozva. Ez a feltételezés azt a technikai megoldást vonja maga után, hogy minden mondatot állító-kijelentő mondatként vezetünk le, s a tagadást, a kérdést és az emfázist olyan további műveletként értelmezzük, amelyek minden állító-kijelentő mondatra alkalmazhatók. Gyakorlatilag úgy néz ki a dolog, hogy minden mondat tartalmaz egy mondatelőző (Pre S) összetevőt, azaz a fentebb bemutatott szabály voltaképpen

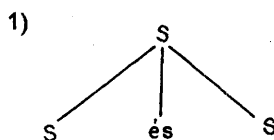
$$S \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} S \text{ (és } S)^* \\ (\text{Pre } S) \text{ NP VP} \end{array} \right\} \text{ formájú, ahol}$$

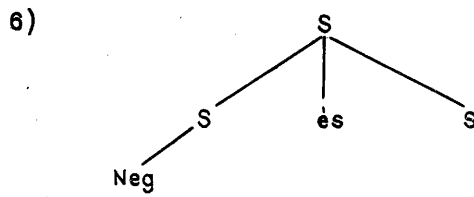
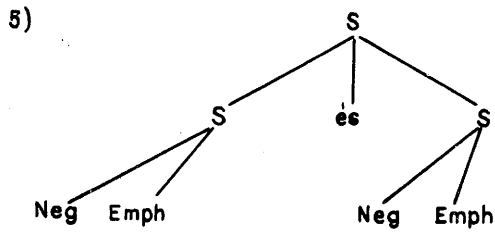
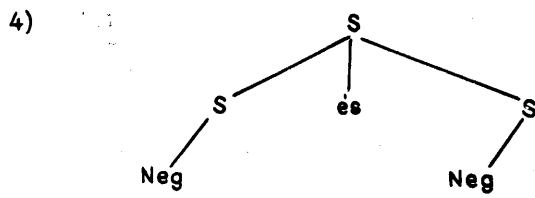
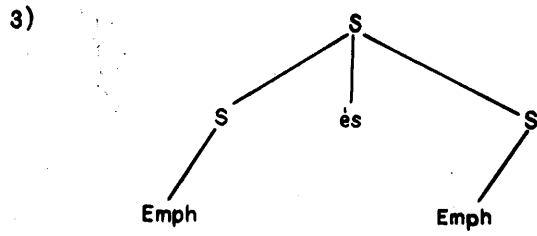
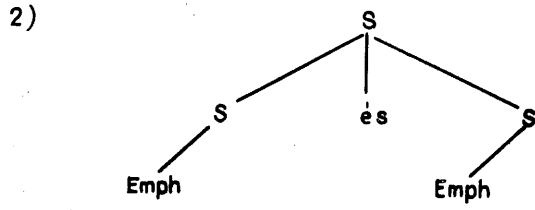
Pre S $\rightarrow$ ((Q) (Neg) (Emph)). Lehetséges, hogy egy levezetésbe a (Pre S) összetevő egyik eleme sem lép be, s az is lehetséges, hogy egynél több eleme is belép. Az első esetben a levezetés eredményeként kapott felszíni struktúra állító-kijelentő mondatnak fog megfelelni. A többi esetben épp úgy végezzük a levezetést, mint az elsőben, de az eredményül kapott sort nem tekintjük felszíni struktúrának csak azután, hogy az adott (Pre S) összetevő által meghatározott transzformációs szabályt (vagy szabályokat) alkalmazzuk erre a sorra. (Ha például a mondatelőző Neg, akkor tagadó transzformációt kell alkalmaznunk.)

2. Mindezt azért kellett elmondanunk, mert úgy gondoljuk, hogy az alábbi mondatok összefüggenek, s összefüggéseik azzal magyarázhatók, hogy hogyan oszlanak el mélystruktúráinkban a (Pre S) összetevő (Neg) és (Emph) (tagadás és emfázis) elemei:

- (1) Péter és János sétál.
- (2) Péter is és János is sétál.
- (3) Nemcsak Péter, hanem János is sétál.
- (4) Péter és János nem sétál.
- (5) Péter sem és János sem sétál.
- (6) Nem Péter, hanem János sétál.

A mondatelőzők eloszlását az alábbi diagrammokon ábrázoljuk:

A (6)-os kivételével mindegyik struktúrára alkalmazható a fentebb ismertetett redukciós szabály három lépése, mivel a mondatelőzők azonosak a konstituens mondatokban, s így teljesül a szabálynak az a kikötése, hogy a konstituens mondatok csak egy összetevő lexikai realizációjában különbözzenek egymástól. A redukciós szabály lépéseinek alkalmazása után kerülhet sor a mondatelőzők által előírt műveletek végrehajtására. A Neg, illetőleg az *Emph* mondatelőzőnek a következő szabályokat feleltetjük meg:

Neg

$$\text{Neg } [_s \text{ NP VP}]_s \rightarrow [_s \text{ NP nem VP}]_s$$

Emph

$$\rightarrow \left\{ \begin{array}{l} [_s \dots X_1 \text{ és } X_2 \text{ és } \dots \text{ és } X_n \dots]_s \rightarrow \\ \left\{ \begin{array}{l} [_s \dots X_1 \text{ is és } X_2 \text{ is és } \dots \text{ és } X_n \text{ is } \dots]_s \\ [_s \dots \text{nemcsak } X_1 \text{ és } X_2 \dots \text{hanem } X_y \text{ és } X_n \text{ is } \dots]_s \end{array} \right. \end{array} \right\}$$

ahol X_y X_2 -től X_n -ig bármely X lehet

Ezeket a szabályokat alkalmazva eljutunk a kívánt struktúrákhoz az (5)-ös kivételével, amelynek formája *Péter is és János is nem sétál* lesz, azaz további átalakításokra szorul. Az ilyen sorok további átalakítására azonban itt nem adunk szabályokat, mert azok már nem a szintaktikai komponensbe, hanem a fonológiai komponens morfofonológiai részébe tartoznak.

3. A (6)-os mélystruktúra kezeléséhez némiképpen módosítanunk kell eredeti redukciós szabályunkat. Mindenekelőtt gyengítenünk kell a redukció végrehajtásának feltételét, meg kell engednünk, hogy a konstituens mondatok egy összetevő lexikai realizációjában és a Neg mondatelőzőben különbözzenek egymástól. Ha az utóbbi eset áll fenn, a következő lépésekben kell végrehajtanunk a redukciót:

- (1) Bekarikázzuk a konstituens mondatokban azt az összetevőt, amelyben különböznek egymástól. [Azonos az eredeti szabály (1) lépésével.]
- (2) A Neg-gel ellátott konstituens mondatokban *nem*-et írunk a bekarikázott összetevő elé, és töröljük a mondatelőzőt.
- (3) Létrehozunk egy egyszerű mondatfát, amely azonos a konstituens mondatok mondatfaival, de a bekarikázott összetevő alá tartozó ágakat nem másoljuk le. [Azonos az eredeti szabály (2) lépésével.]
- (4) A bekarikázott összetevőket a hozzájuk tartozó ágakkal együtt az új mondatfa megfelelő összetevője alá írjuk úgy, hogy balra kerülnek a *nem*-mel ellátott összetevők és-sel összekapcsolva, utánuk a *hanem* kötőszó, majd a *nem* nélküli összetevők és-sel összekapcsolva.

IV

A mellérendelésnek az a néhány típusa, amellyel dolgozatunk foglalkozott, az összes típusnak csupán elenyésző töredéke. Arra sincs biztosíték, hogy megoldásaink véglegesnek tekinthetők. Amiért mégis érdemesnek tűnt ilyen kevés és ilyen bizonytalan eredményt az olvasó elé tárni, az inkább néhány másfajta, nem szigorúan nyelvészeti meggondolás, nem pedig az a meggyőződés, hogy lényeges hozzájárulás történt az adott jelenségek teljes generatív grammatikai feldolgozásához.

Ha a fenti fejtegetésekből annyi kitűnt, hogy a transzformációs módszer alkalmas a hagyományos nyelvtani kategóriák finomítására, a hagyományos osztályozás ellenőrzésére és átalakítására, hogy tehát pusztán eszközként az a nyelvész is felhasználhatja, akitől távol állnak a generatív grammatika filozófiai és tudományelméleti előfeltevései, akkor talán sikerült egy olyan területre felhívni a figyelmet, ahol a hagyományos nyelvészet és a generatív nyelvelmélet elkötelezett hívei szakmai tapasztalatcserét folytathatnak az állandó félreértések veszélye nélkül. S ha így lehetne, ez nem is lenne olyan kevés.

PAP MÁRIA

Generative grammatical sketches on the coordination

The traditional description of coordination treats coordinated phrases and coordinated sentences separately and it doesn't reveal any interconnection between the different kinds of coordination. The paper tries to give a more systematic account of coordination within the framework of generative grammar. Coordinated phrases and coordinated sentences are generated by the same rules, differences arise only at the level of lexical substitution. The systematic interconnections between the different kinds of coordination are explained by the systematically different distribution of the *Neg*, *Question* and *Emph* constituents of the *Pre S* in the deep structures.

MÁRIA PAP